

Анотації

Левкун Я. И. Отношения Ивана Борковского с Ярославом Пастернаком и его переписка с Вадимом Щербаковским.

В статье рассматривается жизненный путь и общественно-политическая деятельность выдающегося чешского учёного, украинского происхождения Ивана Борковского (1897–1976), первооткрывателя «пражской культуры», признанного в мире научного авторитета в отрасли славянской археологии.

Впервые на основе «пражских архивов» исследуются его взаимоотношения с Ярославом Пастернаком, Вадимом Щербакивским — чешскими археологами украинского происхождения (украинскими корнями).

Levkun Y. I. Relationship of Ivan Borkovskiy with Yaroslav Pasternak and his correspondence with Vadim Sherbakovskiy.

This article highlights life, social, political and scientific work of outstanding Czech scientist Ivan Borkovskiy. He was born in Ukraine (1897–1976). Ivan Borkovskiy discovered «Prague culture» and he was recognized worldwide as scientific authority in the branch of Slavic archeology.

The scientist's relations with Yaroslav Pasternak, Vadym Shcherbakivsky — Czech archeologists with ukrainian roots, are being explored for the first time on the basis of «Prague's archives».

Т. Г. Савчук

ПОВСЯКДЕННЯ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА В 20–30-х рр. ХХ ст.: СТАН НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Ключові слова: українська сучасна історіографія, повсякденне життя, православне духовенство, церква, держава.

Ключевые слова: украинская современная историография, повседневная жизнь, православное духовенство, церковь, государство.

Key words: Ukrainian modern historiography, daily life, Orthodox clergy, church, state.

В українській історичній науці проблеми повсякдення вже стали самодостатнім предметом дослідницьких пошуків. Поява нових методологічних підходів зумовила розширення кола досліджень світу повсякдення суспільства, зокрема, 20–30-х рр. ХХ ст. Неухильне зростання історичних знань з цієї проблема-

тики зумовлює необхідність історіографічного аналізу сучасної вітчизняної наукової літератури. У даній статті спробуємо висвітлити історіографію питання повсякденного життя православного духовенства в 20–30-х рр. ХХ ст. Стаття покликана визначити стан вивчення проблеми, з'ясувати теоретичний та фактологічний рівень, обґрунтувати перспективи подальшої роботи.

Першу групу історіографічних досліджень становлять праці В. Даниленка, Г. Касьянова, Ю. Котляра, С. Кульчицького, С. Ляха, В. Марочки, А. Морозова, Л. Новохатька, П. Панченка, О. Пиріг, Р. Пирога, Ю. Шаповала, М. Шитюка та ін., які присвячені радянській історії 1920–1930-х рр. Ці публікації висвітлюють політичне та економічне становище, духовні процеси в період формування тоталітарного режиму.

Загальний науковий доробок з історії 1920–1930-х рр. заклав теоретичну та фактологічну основу для вироблення нових проблемно-тематичних пріоритетів, серед яких і повсякдення православного духовенства. Без великого масиву напрацьованої літератури з історії Радянської України був би неможливий якісний перехід до вивчення нової проблематики. Дослідження цих робіт допоможе у реконструкції структур повсякдення духовних осіб, з одного боку, а з іншого — дасть можливість відтворити історію повсякденного світу духовенства в контексті загальних процесів у суспільстві.

Другу групу досліджень становлять праці з історії церковних інституцій. Сучасні науковці зосереджують увагу на з'ясуванні питання ставлення більшовицької держави до церкви. Предметом уваги здебільшого обираються тенденції розвитку церковно-державних відносин. Дослідження в такому руслі продиктовані пануванням в історіографії теорії тоталітаризму. Вона стала основою для досліджень політичних, соціально-економічних, духовних процесів в Українській РСР в 1920–1930-х рр. Прихильники концепції тоталітарності показують зверхність партії над державою та суспільством [1].

Увага істориків церкви теж зосереджена на розгляді питань поглинання державою конфесій та духовенства. А. Зінченко, О. Ігнатуша, О. Нестуля, В. Пащенко, Л. Пилявець, В. Силантьєв одними з перших спробували переосмислити сутність церковно-державних відносин з нових методологічних позицій [2].

Вивчення ставлення держави до церкви та духовенства, розвитку окремих православних конфесій знайшло продовження в роботах Л. Бабенко, С. Жилюка, А. Киридон, Г. Лаврик, І. Преловської, О. Тригуба [3].

Ключовою для робіт є ідея тотального втручання держави в життя церкви і духовенства. Зокрема, стереотипом стало твердження, що в 1930-х рр. із формуванням тоталітарного режиму духовенство як прошарок населення було майже ліквідовано.

Відтворення специфіки становища духовенства вимагає визначення не тільки впливу держави, але й різних факторів, що знаходяться і в духовній площині. Недооціненим залишається вплив на духовенство віруючих. З'ясування ролі мирян у житті духовенства можливе в контексті вивчення повсякдення.

Розкриваючи характер та причини розколу в українському православ'ї в 1920–1930-х рр., О. Ігнатуша відійшов від теорії тоталітаризму та намагався врахувати соціокультурні чинники. Основною є ідея впливу капіталістичної та комуністичної модернізації на інституційний розвиток конфесій. У контексті означеної проблеми науковець звернув увагу на вплив новітніх тенденцій на повсякденне життя духовенства [4].

У цьому руслі продовжила вивчення становища православного духовенства Т. Бобко. Уперше в кандидатській дисертації спеціальним об'єктом дослідження обрано православне духовенство 1920–1930-х рр. Його соціально-демографічні, національні, культурницькі параметри, політичні погляди, взаємовпливи духовенства та віруючих стали предметом дисертаційного дослідження [5].

В історіографії проблеми варто відзначити монографію А. Киридон. У контексті соціоісторичного аналізу церковно-державних відносин дослідниця зосередила увагу на питанні правового, матеріального стану духовенства, податкового тиску, рівня професійної підготовки служителів [6].

Антропологічний підхід в історичній науці зумовив появу численних публікацій, присвячених окремим представникам православних церков. Цю категорію праць відкривають дослідження постаті митрополита Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) Василя Липківського [7]. Багатогранність постаті першоієрарха УАПЦ Василя Липківського викликає постійний інтерес [8].

Науковець С. Жилюк звернув увагу на сповнене трагізму життя волинського архієпископа Степана Орлика. Дослідник у спеціальній розвідці, спираючись на архівно-слідчі матеріали, розповів про неодноразові арешти архієрея, показав постійний тиск на нього з боку ДПУ [9].

Глибокий аналіз значного масиву архівних даних, спогадів сучасників дав можливість А. Зінченку здійснити успішну спробу осмислення ролі особи в контексті національно-церковних рухів [10]. Дослідник простежив життєвий шлях громадського діяча, духовного проповідника УАПЦ — Миколая Борецького, показавши визначальний вплив на розвиток церкви богослужбової, національно-просвітницької діяльності митрополита.

Окремий розділ монографії А. Зінченко присвятив ще одній досить суперечливій постаті УАПЦ — архієпископу Костянтину Кротевичу. Для розгляду громадської діяльності духовенства, їхньої культурно-просвітницької роботи цікавими є подані в монографії відомості про співробітництво Костянтина Кротевича з науковим товариством у Вінниці, про публікації архієпископом низки статей гуманістичного характеру.

А. Зінченко зосередив увагу на вивченні життєвого шляху Івана Павловського — митрополита Харківського та всієї України. Автор простежив його участь в українському церковному русі до 1921 р., визначив внесок Івана Павловського у справу розгортання українізації парафій на Черкащині, Чернігівщині та Слобожанщині протягом 1920-х рр., показано митрополиче служіння Івана Павловського в умовах розгрому української автокефальної церкви.

Науковці розглядали життя та діяльність ієрархів і інших православних церков. Миколаївський дослідник О. Тригуб звернув увагу на життя Херсонського єпископа Російської православної церкви (РПЦ) Прокопія Титова. О. Тригуб дійшов висновку, що авторитет єпископа став тим домінуючим чинником, який сприяв меншій популярності обновленської церкви на Херсонщині та Миколаївщині [11].

Науковець у спеціальній статті спробував простежити долю архієреїв Синодальної церкви на Миколаївщині — Костянтина Спаського, Рафаїла Прозоровського, Амвросія Нагорського та єпископа Первомайської єпархії — Йосифа Михальчука [12].

Цікава спроба О. Демиденко на прикладі трагічної долі архієпископа Чернігівського РПЦ Пахомія Кедрова проілюструвати наслідки здійснення владою антицерковної політики [13].

Як бачимо, предметом персоналістичних студій обиралися передусім вище духовенство. Життя інших представників церковної ієрархії залишається на маргінесі історичного дослідження. Увага науковців звернута на роль ієреїв в розвитку церкви, відносини священнослужителів та органів влади.

Цінним досвідом висвітлення повсякдення радянської України 1920–1930-х рр. можуть послуговуватися праці О. Акуніна, Н. Бем, М. Борисенка, Ю. Волосника, М. Герасимової, Н. Гогохії, М. Дорошка, Г. Єфіменка, В. Іваненка, І. Іщенка, Г. Капустян, О. Коляструк, Н. Коцур, З. Лихолобової, О. Лукашевича, О. Михайлюка, О. Мовчан, Л. Нізової, О. Сушка, В. Прилуцького та ін. з історії побуту, повсякденного життя селян, робітників, інтелігенції, підприємців.

Важливою для реконструкції повсякдення в добу непу є монографія, підготовлена під керівництвом С. Кульчицького [14].

Ці історіографічні здобутки сприятимуть виділенню особливостей повсякденного життя духовенства. Компаративний аналіз повсякдення різних соціальних груп значно поглибить історичні знання.

Публікації О. Удада містять солідну теоретичну базу для вивчення історії повсякденності священнослужителів в 1920-х рр. [15].

Нечисленну групу становлять спеціальні дослідження, в яких предметом аналізу обрано окремі аспекти щоденного життя духовенства. З'ясування особливостей повсякдення духовенства в 1920-х рр. стало метою наукових пошуків Т. Євсєєвої [16], Т. Савчук (Бобко) [17].

Зовсім недослідженими залишаються питання повсякдення духовенства в умовах колективізації, руйнування традиційного селянського устрою під час Голодомору 1932–1933 рр.

Бракує спеціальних науково-історичних досліджень рівня задоволення духовних запитів священнослужителів, щоденних потреб, структури сімейних відносин.

Варто відтворити оцінки духовенством навколишньої дійсності, ставлення до впровадження модерних моральних ціннос-

тей. Крім того, емоційні реакції духовенства мають стати зацікавленням дослідників.

Комплексне вивчення повсякдення духовенства вимагає проведення досліджень з урахуванням наявності трьох ступенів церковної ієрархії: єпископської, пресвітерської, дияконської.

Висвітлення повсякдення духовенства має відбуватися із врахуванням належності духовенства до різних православних конфесій. Окрім того, історик повсякдення повинен уникати слідування за нормативними актами державної влади. Зокрема, продюковані владою закони, циркуляри були направлені на витіснення духовенства з суспільного життя. Проте інші чинники: високий рівень релігійності населення, авторитет духовенства, випадкові, нестандартні ситуації — вносили свої корективи в буття священнослужителів.

Таким чином, незважаючи на велику кількість праць, присвячених історії церкви, повсякденне життя духовенства 1920–1930-х рр. залишається малодослідженою проблемою. Недостатній рівень розробки цього питання можна пояснити пануванням в історіографії теорії тоталітаризму. Цей підхід не дозволяє повноцінно розкрити особливості становища духовенства. Однак наявний науковий доробок становить теоретичну та фактографічну основу для необхідного дослідницького переходу від з'ясування сутності відносин держави та церкви, статусу релігійних організацій до висвітлення структури повсякдення духовенства.

На сьогодні розробка повсякдення духовенства відбувається на початковій стадії, порівняно із дослідженнями інших соціальних груп. Аналіз стану вивчення проблеми спонукає до подальшого пошуку та осмислення, сприяючи розвиткові студій історії повсякдення.

Джерела та література

1. Васильчук Г. М. Сучасна українська та зарубіжна історіографія соціально-політичного і культурно-духовного розвитку Української РСР в 20–30-і рр. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук. : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Г. М. Васильчук. — К., 2008. — С. 12.
2. Зінченко А. Л. Благочестя національного духу. Українська Церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. / А. Л. Зінченко. — К. : Освіта, 1993. — 256 с.; Ігнатуша О. М. Українська автокефальна православна церква (1917–1930 рр.) : дис. ... кандидата іст. наук :

- 07.00.01 / Ігнатуша Олександр Миколайович. — Харків, 1993. — 255 с.; Нестуля О. О. Доля церковної старовини в Україні. 1917–1941 рр. / О. О. Нестуля. — К. : Інститут історії України НАН України, 1995. — Ч. 1. 1917 р. — середина 20-х рр. — 280 с.; Ч. 2. Кінець 20-х — 1941 рр. — 216 с.; Пащенко В. Свобода совісті в Україні: Міфи і факти 20–30-х рр. XX ст. / Володимир Пащенко. — К. : Інститут історії України, 1994. — 252 с.; Пилявець Л. Хрещениця ДПУ. З історії Діяльно-Христової церкви / Л. Пилявець // Людина і світ. — 1992. — № 5–6. — С. 26–29; Силантєв В. И. Большевики и православная церковь на Украине в 20-е гг. / В. И. Силантєв. — Харьков : Харьковский госполитехнический университет, 1998. — 232 с.
3. Бабенко Л. Духовенство як об'єкт інформаційно-аналітичної діяльності спецслужб в Україні (20–30-ті роки ХХ століття) / Людмила Бабенко // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. — Львів : Логос, 2005. — Кн. 1. — С. 102–106; Жилюк С. І. Обновленська церква в Україні (1922–1928) / Сергій Іванович Жилюк. — Рівне : РДГУ, 2002. — 384 с.; Киридон А. Обновленство в Україні: причини виникнення та спроба періодизації / Алла Киридон // Історична пам'ять. — 2000. — № 1–2. — С. 152–160; Лаврик Г. Правова форма економічних відносин — вагомий чинник майнового становища церкви в Україні (1917–1921 роки) / Галина Лаврик // Історична пам'ять. — 2004. — № 1. — С. 40–51; Преловська І. «Собор самопізнання» Української автокефальної православної церкви / Ірина Преловська // Людина і світ. — 2001. — № 6. — С. 42–46; Тригуб О. П. Розгром української церковної опозиції в Російській православній церкві (1922–1939 рр.) : монографія / Олександр Петрович Тригуб. — Миколаїв : ТОВ «Фірма «Іліон», 2009. — 312 с.
 4. Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. — 30-і рр. XX ст.) / Олександр Миколайович Ігнатуша. — Запоріжжя : Поліграф, 2004. — С. 220, 271.
 5. Бобко Т. Г. Православне духовенство в суспільному житті України 20–30-х рр. XX ст.: дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Бобко Тетяна Григорівна. — Запоріжжя, 2005. — 232 с.
 6. Киридон А. М. Час випробувань: держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років / Алла Миколаївна Киридон. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. — С. 238–258.
 7. Білокінь С. Смерть митрополита Липківського / Сергій Білокінь // Людина і світ. — 1992. — № 4. — С. 27–34.
 8. Пащенко В., Рибачук М. Першоієрарх нової української церкви митрополит Василь Липківський / В. Пащенко, М. Рибачук // Український історичний журнал. — 1993. — № 2–3. — С. 48–57; Зінченко А. Визволитися вірою. Життя і діяння митрополита Василя Липківського / Арсен Зінченко. — К. : Дніпро, 1997. — 424 с.; Преловська І. Голгофа митрополита Василя Липківського

- / Грина Преловська // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. — Львів : Логос, 2004. — Кн. 1. — С. 473–476.
9. Жилюк С. Справа архієпископа Орлика / Сергій Жилюк // Людина і світ. — 2002. — № 2. — С. 46–49.
 10. Зінченко А. Ієрархи Української церкви: митрополит Миколай Борецький, архієпископ Костянтин Кротевич, митрополит Іван Павловський / Арсен Зінченко. — К. : Українська Видавнича Спілка, 2003. — 156 с.
 11. Тригуб О. П. Херсонський єпископ Прокопій та обновленський рух Півдня України (20–30-ті рр. ХХ ст.) / О. П. Тригуб // Південний архів: Зб. наук. пр. (Історичні науки). — Херсон: Вид-во ХДУ, 2002. — Вип. ІХ. — С. 91–96.
 12. Тригуб А. П. Обновленческие епископы 20–30-х гг. ХХ в. на Николаевщине / А. П. Тригуб // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: V Миколаївська обласна краєзнавча конференція. — Миколаїв : Атол, 2004. — С. 261–263.
 13. Демиденко О. Справа архієпископа Пахомія: з історії антирелігійної політики на Чернігівщині на початку 1920-х рр. / О. Демиденко // Сіверянський літопис. — 2002. — № 2. — С. 56–59.
 14. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.) : Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький : В 2 ч. — К. : Інститут історії України НАН України, 2009. — Ч. 1. — 445 с.; Ч. 2. — 382 с.
 15. Удод О. А. Історія в дзеркалі аксіології: роль історичної науки та освіти у формуванні духовних цінностей українського народу в 1920–1930-х роках / Олександр Андрійович Удод. — К. : Генеза, 2000. — 292 с.; Удод О. Історія повсякденності: питання методології, історіографії та джерелознавства / Олександр Удод // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. — К., 2004. — Т. 2. — С. 286–313.
 16. Євсєєва Т. Православне духовенство / Тетяна Євсєєва // Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.). — К. : Інститут історії України НАН України, 2010. — Ч. 2. — С. 275–325.
 17. Савчук Т. Г. Дозвілля православного духовенства в 20-х рр. ХХ ст. / Т. Г. Савчук // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць — 2010. — Вип. 5. — С. 56–60; Савчук Т. Г. Зовнішній вигляд православного духовенства в період комуністичної модернізації / Т. Г. Савчук // Історія релігій в Україні : науковий щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. — Львів : Львівський музей історії релігії; вид-во «Логос», 2010. — Кн. 1. — С. 722–727; Савчук Т. Г. Повсякденність православного духовенства в 1920–30-х рр.: проблеми та перспективи дослідження / Т. Г. Савчук // «Історія повсякденності: теорія та практика» : матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. / [Упорядники Лукашевич О. М., Нагайко Т. Ю.]. — Переяслав-Хмельницький, 2010. — С. 133–135.

Анотації

Савчук Т. Г. Повседневность православного духовенства в 20–30-х гг. XX в.: состояние научного изучения проблемы.

Статья посвящена изучению особенностей украинской современной историографии повседневности православного духовенства в 1920–1930-х гг. Установлено, что разработка повседневной жизни священнослужителей находится на начальной стадии сравнительно с исследованиями других социальных групп.

Savchuk T. G. Daily orthodox clergy in the 20–30-ies twentieth century: state of scientific study of problems.

This article is devoted to the study of features of Ukrainian contemporary historiography of everyday life of the orthodox clergy in 1920–1930s. It was found out that the development of daily life of priests is at its early stage, compared with examination of other social groups.

О. П. Саманцов

МОНОПОЛІЗАЦІЯ ВУГІЛЬНОЇ ТА МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПОЧ. XX ст.

Ключові слова: історіографічна думка, металургійна промисловість, вугледобувна промисловість, синдикат, «Продамет», «Продувугілля», Катеринославська губернія.

Ключевые слова: историографическая мысль, металлургическая промышленность, угольная промышленность, синдикат, «Продамет», «Продуголь», Екатеринбургская губерния.

Key words: historiographical thought, metallurgical industry, coal industry, the syndicate, «Prodamet», «Produgol», Ekaterinoslavskiy region.

Розвиток сучасних наукових технологій, особливо комп'ютерних комунікацій, дозволив ввести в науковий обіг велику кількість літератури, раніше невідомої. Створення електронних бібліотек, електронних ресурсів і персональних сайтів як рівноправних партнерів наукових бібліотек приводить до постійного збільшення джерельної бази досліджень, розширення методів наукового аналізу й формування точок зору, постійного переосмислювання накопичених результатів.